

Adéla HAZUCHOVÁ

**PROTITULÁCKÁ OPATŘENÍ
VE VYBRANÝCH HAŠKOVÝCH, UHROVÝCH
A OLBRACHTOVÝCH PRÓZÁCH**

**On the action against vagabonds in selected works
by Hašek, Uher and Olbracht**

Abstract: Anyone who had not her or his permanent residence and wandered the world unemployed, “not being able to prove her or his incomes to live on”, could be prosecuted for vagrancy according to the *Vagabundengesetz* issued in 1873. A convicted person was sentenced from 8 days to 3 months imprisonment and stayed under police supervision for next 3 years, if needed. According to the original statistics, an enormous number of people were sued for vagrancy due to the increase in unemployment as a result of the economic recession and vague definition of a vagabond. The short story “Spravedlnost v Bavořích” (1909) by Jaroslav Hašek provides an illustrative depiction of a sentenced person. Not only Hašek’s prose before the First World War but also stories by other Czech authors show the motifs of the action against vagabonds that significantly determines the literary image of these characters as seen and understood by readers. If we compare the Hašek’s short story with both “Kapitoly o lidech kočovních” by Josef Uher and “O zlých samotářích” by Ivan Olbracht, we may classify the vagabond as a grotesque character or, on the other hand, as a melancholic character that is driven by a strong desire to rove about called the wanderlust rather than a usual physical activity.

Keywords: vagancy, Czech literature before World War I, *Vagabundengesetz*, Austro-Hungarian Monarchy, Jaroslav Hašek, Ivan Olbracht, Josef Uher

Contact: Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, adela.hazuchova@seznam.cz, ORCID 0000-0003-2108-893X

„S lokomotivou přichází tulák“, těmito slovy pojmenoval americký politický ekonom Henry George dobovou situaci ve své knize *Progress and*

Poverty z roku 1879¹, v níž analyzuje vzrůstající trendy nezaměstnanosti v éře průmyslového rozmachu. Tedy ne že by do té doby v lidské společnosti neexistovaly osoby potulující se světem bez práce, ale až v druhé polovině devatenáctého století se proti nim, tulákům, ustanovují výraznější institucionální represivní opatření. Postupy ošetřující „tuláckou problematiku“ můžeme pochopitelně vyčíst jak z dobových zákoníků či tiskovin, tak následně i z literárních textů.

Hovoříme-li o nezaměstnané vrstvě obyvatelstva, musíme mít na paměti, kdo všechno do této kategorie spadá. Bez práce jsou mj. žebráci, povaleči, sezónní pracovníci a samozřejmě také tuláci². Obecně je možné osoby odsuzované za zahálčivost a potulku rozdělit do tří skupin. Za prvé jde o **osoby schopné práce**, které chtějí pracovat a za normálních okolností si na živobytí vydělávají prací, ale nezaměstnanost je vyhnala hledat své místo působnosti jinde. Tato skupina zahrnuje vandrové tovaryše, které při odchodu do světa na zkušenou už nechrání cechy, či venkovskou čeleď často měnící službu. Za druhé jsou to **osoby neschopné práce**, jež musejí získávat živobytí žebrotou. Soudobé prameny o nich mluví jako o „pravých žebrácích, mrzácích, blbcích, neduživcích a jiných, pokud předpisů o žebráctvu stávajících nezachovávali“³. Třetí skupinu tvoří různé asociální živly. Počítáme sem skutečné tuláky, **osoby schopné pracovat štítící se práce**, zločince propuštěné z vězení či z robotáren, cikány, kočující komedianty, hudebníky a písničkáře, pokud své zaměstnání jen předstírají. Při srovnání této klasifikace s postavami tuláckých próz můžeme konstatovat, že literární postavy povětšinou odpovídají opravdovým tulákům – ve zkratce řečeno nepracují ze své vlastní vůle, třebaže by mohly, a pokud už nějakou práci vykonávají, což by je řadilo k bezproblémovým osobám, tak se chovají značně nesystémově, nepřístupují na podmínky,

¹ Přeloženo svépomocí z původního anglického originálu. „The ‚tramp‘ comes with the locomotive...“. Henry George. *Progress and Poverty*. (New York: Cosimo, 2005), 10.

² Jak na ně pohlíží zákon? Například anglické New Poor Law rozlišovalo dva druhy tuláků, respektive chudých osob. První skupinu tvořili tuláci zasluhující (*deserving*) a druhou skupinu tuláci nezasluhující (*undeserving*) soucit a veřejnou pomoc. Jakub Rákosník, *Odvracená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. (Praha: Karolinum, 2008), 48.

³ Samosprávný obzor IV, 1882, s. 167, cit. dle Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 94. Klasifikaci na osoby schopné práce, osoby neschopné práce a osoby štítící se práce přebíráme z příspěvku Jana Janáka (viz výše).

keré ostatní berou jako samozřejmé. Pojímat skutečné tuláky jako postavy štítící se práce (respektive společenských podmínek z ní plynoucích) se tak jeví jako nosné kritérium pro odlišení tuláka od dalších jeho příbuzných typů (bosák, poutník, flanér...), které nyní ponechme stranou.

V tomto příspěvku se budeme věnovat tulákům z pohledu sociálních dějin Rakouska-Uherska přibližně poslední třetiny devatenáctého století a následně také obrazu tohoto typu postavy v české literatuře ke konci devatenáctého a na počátku dvacátého století. Postupovat budeme od normativních pramenů k těm literárním, to znamená, že v prvním kroku předložíme historický fakt a v kroku druhém jeho literární zobrazení. Prostřednictvím uchopení postavy tuláka a jejího zasazení do širšího legislativního rámce chceme nastínit srovnání fikčních světů Haškových, Olbrachtových a Uhrových povídek. Postupně se tedy zaměříme na právní podmínky života potulných existencí, k nimž budeme řadit ukázky z tuláckých próz, a ve stručnosti zmíníme ještě další motivy společné těmto textům.

Na úvod ještě krátce načrtneme historické souvislosti. Počátky protituláckého zákonodárství v Rakousku-Uhersku můžeme sledovat v šedesátých až osmdesátých letech devatenáctého století, „kdy se zde potulka a žebrota stávají masovým jevem a ohrožují veřejnou bezpečnost natolik, že je třeba jim věnovat zvýšenou pozornost a vydávat proti nim speciální zákony“⁴. Právě v tomto období třetí čtvrtiny devatenáctého století převratné ekonomické přeměny českých zemí uvedly do dosud nevídaného pohybu široké masy obyvatelstva. Práceschopní lidé odcházejí mnohdy bez určitého cíle za obživou⁵ nejen do větších center, ale rozptylují se pak v důsledku nedostatku pracovních příležitostí i na venkov.

Z literárněhistorického náhledu je možné poukázat na to, že čeští autoři, v jejichž díle se objevují tulácké postavy, jsou povětšinou vrstevníci narození přibližně kolem roku 1880⁶. Tito generační soukmenovci, konkrétně máme na mysli Josefa Uhra (1880), Ivana Olbracht (1882) a Jaroslava Haška (1883), publikují své krátké tulácké prózy mezi lety 1905–1913 a v rámci souboru jejich děl se jedná o debuty (Haškovy povídky z cest obecně, Uhrovy *Ka-*

⁴ Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 76.

⁵ Tamtéž, 81.

⁶ K těmto autorům bychom mohli řadit též třeba Zdeňka Matěje Kuděje (*1881) a jeho soubor *Bídné dny a jiné povídky*. V tomto příspěvku s nimi pracovat nebudeme.

pitoly o lidech kočovných a Olbrachtův soubor *O zlých samotářích*). Téma vagabundů zřejmě počínajícím autorům poskytovalo atraktivní námět a zároveň komfortní zónu, v níž se mohli každý po svém realizovat.

Nyní se vraťme zpět k tulácké situaci v českých zemích poslední třetiny devatenáctého století a uměleckým textům, v nichž jsou vagabundi zobrazeni. Institucionální linii tvorby protituláckých opatření budeme mapovat chronologicky a přiřazovat k jednotlivým opatřením tematicky související prozaické texty.

Domovské zákony z šedesátých let, podle nichž náleželo chudinství do působnosti obcí, a ty se proto měly postarat o potulné osoby mající v dané obci **domovské právo**⁷, zaručovaly ještě poměrně mírumilovné zacházení s tuláky. V povídce *Pastýřská píseň* (1906) Josefa Uhra je vylíčena snaha starosty domluvit pastýři Michejovi, aby se přizpůsobil závazkům pramenícím z domovského práva, respektive aby si nechal obnovit domovský list a příslušnost k dané obci, v níž se už několik let zdržuje⁸. Starosta pastýře informuje, na čem se obyvatelé usnesli během valné hromady, a navrhuje mu, aby do obecní pokladny každoročně skládal „poplatek pro pád potřeby“ (výdaje na případného doktora, obsluhu a léky), přičemž by Michej platil jednu polovinu a obec druhou polovinu. Pastýř nabízenou dohodu odmítne a raději po deseti letech služby opouští své dočasné sídlo řka: „Proto jdu do světa, že nechci dávat poplatek za rakev, na vykopávání hrobu, že pohřebné nechci zapravovat od nynějška. Pak také proto, že můj hřbet je starý a tvrdý, nedosti vláčný na ohýbání“⁹. Michej dá před závazkem (a možnými jistotami) přednost volnosti a svobodě, životu mimo systém, čemuž se vesničané podíví, ale jeho rozhodnutí respektují a do ničeho jej nenutí. Vyznění *Pastýřské písně* zůstává i přes vyřčenou konfrontaci dvou světonázorů vyložené idylické. Totéž nemůžeme tvrdit o následujícím vývoji.

Protože průmysl neposkytoval v důsledku krize dostatek obživy, obrací se většina potulného lidu na **venkov**, kde se posléze rozmáhají **kráde-**

⁷ Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 78.

⁸ Pokud bychom fakta fikčního světa této povídky měli vyložit ve jménu tehdejšího domovského zákona, jednalo by se o situaci, kdy starosta navrhuje opatření proto, aby splnil zákonnou povinnost chudinské péče. Srov. Milan Hlavačka, Pavel Cibulka et al. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939: ideje, legislativa, instituce*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2015, 31.

⁹ Josef Uher, *Kapitoly o lidech kočovných*. (Praha: Odeon, 1970), 72–81.

že¹⁰. Ve *Sněmovním listě o sezeních moravského sněmu zemského* z roku 1865 se dočteme, že „**venkované budou brzy přinuceni, aby po americkánsku ve dne v noci ozbrojeni hájili majetek proti škůdnictví nebezpečných tuláků**“¹¹. Návod, jak se chránit před přílivem tuláků a zamezovat tomuto nešvaru, můžeme pozorovat u zlých samotářů Jozky a Forka Firkyho. Jozka rekapituluje uplynulý den slovy: „Co se to stalo včera? Vybrali s Forkem holubník, udeřil pěstí četníka a stříleli po něm...“¹². Venkovská domobrana vyznívá pro vandráky značně nepříjemně, zacházení s nimi nemá při hájení se proti neznámému živlu daleko od života ohrožujícího trestání. Není s podivem, odkud toto násilí pramení – „na venkově si [totiž] není nikdo jist před vagabundy. Venkovské obyvatelstvo je prý **demoralizováno** tím, když zjara vyrážejí celé bandy **vagabundů, šťfíčích se práce**“¹³. Takové náladě odpovídá i pocit permanentní tenze mezi venkovany a tuláky, zlými samotáři, před nimiž se mají usedlíci vždy na pozoru a nejraději by s nimi neměli nic společného. V povídce *Vlastivěda* (1912) Jaroslava Haška postačí dokonce jen jeden bosý zpustlý mladý zarostlý muž bloudící krajem, aby vystrašil skupinu módních turistů, která nad ním zpočátku ohrnuje nos¹⁴. Tímto stylizovaným tulákem Hašek tematiku závažného společenského problému posouvá na satirickou rovinu a není bez zajímavosti, že mezi autory, které zde uvádíme, tak činí jako jediný.

Zdá se, že „nutnost určitého zákroku proti tulákům byla všeobecně uznávána“. Ze zákona č. 88 z 27. července 1871 vyplynulo jednak rozsáhlé ome-

¹⁰ Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 79.

¹¹ Viz *Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského*, 1865, s. 295–296. Cit. dle Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 79. K takové americké obraně dokážeme přiřadit dostatečně jímavý literární obraz z pera autora o generaci staršího než Hašek, Uher či Olbracht, a sice Josefa Karla Šlejhara (*1864). Jde o povídku *Ve stohu* (1886), v níž jsou lidé ze statku „rádi, že vyhostili cizí neplechu“ z nočního úkrytu v uskladněné slámě za asistence krvelačného psa, který nakonec zardousí tulácké dítě. Vždyť přece „tací psi dobře slouží samotám“, jak v poslední větě povídky zhodnotí vypravěč. Josef Karel Šlejharm *Dojmy z přírody a společnosti: Co život opomíjí*. (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002), 70.

¹² Ivan Olbracht, *O zlých samotářích*. (Fr. Borový: Praha, 1926), 73.

¹³ Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 79.

¹⁴ Jaroslav Hašek, *Trampoty pana Tenkráta*. (Praha: Odeon, 1973), 128 nn.

zení volnosti pohybu širokých vrstev obyvatelstva a současně se jím politickým úřadům dostala do rukou důležitá zbraň proti nepohodlným živlům. Zákon umožnil, aby mohli být **výhnáni postrkem** „tuláci a jiní lidé práce se štítící, kteří jsou na obtíž veřejné dobročinnosti, dále osoby, které nemohou prokázat, že mají nějaké příjmy nebo povolenou živnost, veřejné nevěstky a trestanci a osoby propuštěné z robotáren, pokud jsou nebezpeční pro bezpečí osoby nebo majetku“¹⁵. O legalizovaném omezování pohybu víme i z povídky Jaroslava Haška *Mezi tuláky* (1905), kde si v královském městském vězení nad Vislou povzdychne jeden z odsouzců: „Kolikrát už mne vedli postrkem. Večer jsi doma, řekl mně pan komisař. A došupovali¹⁶ mne až třetího dne do vsi“¹⁷. Jenže postrk nesloužil výhradně jen jako regulační nástroj, plnil také jakousi výchovnou funkci. Na pozadí touhy napravit všechny zbídačelé tuláky navíc můžeme číst, jakým způsobem dobová morálka i sociální věda v duchu utilitaristické antropologie definovala chudé a nezaměstnané:

Definice byla založena na předpokladu, že člověk, příslušník kterékoli sociální vrstvy, má ve své přirozené povaze sklon k zahálčivosti, lenosti a nezodpovědnosti. V tomto kontextu pak pobudové (tuláci) byli lidé, kteří nebyli dostatečně mravní a podlehlí vnitřnímu nutkání k osobní nevázanosti¹⁸.

Jinými slovy tulák je tulákem sám ze své vůle, ne z žádných vnějších příčin, proto si za svůj způsob života může sám. Tvrzení, že „člověk se odučí neb nenaučí pracovati a stane se tulákem“¹⁹, pak ještě více zdůrazňuje výše popsané moralistické podhoubí celé problematiky.

Když se někomu něco nechce, je potřeba jej k tomu určitými prostředky přimět. Někteří lidé se potulují a nepracují, ačkoliv by mohli či dokonce měli.

¹⁵ Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 81.

¹⁶ Z německého *der Schub*, z něhož pak vzniklo slovo šupák. Pavel Trost, „K původu slov. Ještě k názvosloví selského vozu.“ *Naše řeč* 62 (1979): 54–56.

¹⁷ Jaroslav Hašek, *Črty, povídky a humoresky z cest*. (Praha: SNKLHU, 1955), 224.

¹⁸ Cit. dle Rachel Vorspan. Vagrancy and The New-Poor Law in Late-Victorian and Edwardian England. *The English Historical Review* 92, 1977, 77–78. In Jakub Rákosník, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. (Praha: Karolinum, 2008), 48 n.

¹⁹ Cit. dle Bez práce, *Sekretář* 2, č. 2, 1. června 1882. In Jakub Rákosník, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. (Praha: Karolinum, 2008), 49.

Proto je důležité „donutit tyto vagabundy k práci, a to zřizováním robotáren, detenčních a korekčních domů“²⁰. Svě o tom ví starý tulák z Haškovy prózy *O Halálovi, tulákovi. Z uherských povídek* (1907). Halál se otevřeně hlásí ke způsobu života mimo mravnost a popisuje své živobytí takto: „[...] najednou jako by to na mne padlo a počal jsem se toulat. Když jsem usnul, viděl jsem dálku a když jsem se probudil, šel jsem do té dálky. Někdy jsem pracoval na hospodářství. Přišla na mne taková chvíle a odešel jsem. Šel jsem dál a dál, den po dni, týden za týdnem“²¹. To, co tulák líčí, bychom mohli nazvat též jako *Wanderlust*²², touhu se potulovat, být stále v pohybu a nemít žádný cíl, jen jakýsi ideál lákavých dálek. Halál jako osmdesátiletý pamětník představuje zároveň svědka vývoje nakládání s tuláky.

Stárnul jsem při samé chůzi a přišly zlé časy na mne... Dřív bylo jinak. Četníka člověk neviděl... [...] Dnes, povídám, těžko je našincům. Četník po tobě pase jako dřív po židovi. Přišly nové výmysly jako robotárny. Také jsem to prodělal. Dva roky pracoval jsem pod Ilavou. [...] Dnes už mne do robotárny nedají, poněvadž bych byl na obtíž²³.

Halálův příběh je plný melancholie až sentimentality, stařec se na sklonku života loučí s potulkami a míří do rodného kraje.

Účinnost napravoven pro profesionální vagabundy byla diskutabilní už v době jejich existence. Tuláků neubývalo, naopak, poté, co v roce 1873

²⁰ *Sněmovní list*, 1865, s. 839–842. Cit. dle Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 80. Přelom směrem k systému sociálních jistot, jak jej známe dnes, nastal až ve chvíli, kdy se mezi skupinou obyvatelstva bez zaměstnání začalo rozlišovat ty skutečně nezaměstnané od „profesionálních tuláků a povalečů“, které bylo podle dobového myšlení nutné napravit. Pro úplnost dodejme, že „dokud se zákonodárství, a hlavně jeho aplikace nezbavily tohoto moralistického a výchovného podtextu a dokud nezaměstnaní byli stále ještě podezřelí, že si svůj stav zavinili, nebylo možné péči vyvázat z rozměru pracoven (v různé míře donucovacích) směrem k nestigmatizující hmotné a peněžní podpoře“. Jakub Rákosník, *Odvracená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. (Praha: Karolinum, 2008), 50.

²¹ Jaroslav Hašek, *Loupežný vrah před soudem*. (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958), 152.

²² Srov. „locomotion for its own sake“. Robert Ezra Park, „The Mind of the Hobo: Reflections upon the Relation Between Mentality and Locomotion.“ In *The City*, red. Robert E. Park, Ernest W. Burgess, 156–161. (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

²³ Jaroslav Hašek, *Loupežný vrah před soudem*. (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958,) 153. Ilava – věznice od devatenáctého století dodnes, Slovensko, Trenčianský kraj.

v platnost vstoupil tzv. **protitulácký zákon**, jich přibylo²⁴. Zčásti i proto, jak široce je v daném právním textu vymezen tulák: „Kdo, nemaje určitého bydliště aneb opustiv své bydliště, bez zaměstnání a práce se potuluje a nemůže prokázat, že má prostředky ke své výživě anebo že jich bezelstně nabýti hledí, potrestán buď jako tulák vězením osmi dní až do jednoho měsíce“²⁵. Podle Vagabundengesetz mohl být nařčen ze zahálky každý cestující, který neměl dostatečné finanční prostředky, a zejména v době hospodářské krize mohlo být tohoto zákona použito proti komukoliv, kdo delší nebo i kratší dobu hledal práci. Při nedostatku pracovních příležitostí nebylo jednoduché vlastnit potřebné osvědčení o předchozím pracovním poměru a prokázat tak, že daná osoba skutečně hledá zaměstnání. Takové nařízení „poskytovalo politickým úřadům možnost **odsuzovat preventivně ty živly**, které se mohly stát nebezpečím pro veřejnou bezpečnost ještě předtím, než se případně mohly

²⁴ Tento zákon postihl obrovský počet lidí, statistiky uvádějí 638 502 odsouzených v letech 1874–1885. Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 86.

V českých zemích žilo v té době více než 7 milionů obyvatel. Viz Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2017, absolutní údaje. 05.06.2018. Český statistický úřad [online], [cit. 05-04-2019]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu

Dalším možným vysvětlením prudkého nárůstu počtu přestupků tohoto zákona je zvýšení nezaměstnanosti po vypuknutí hospodářské krize z roku 1873. Tento názor se objevuje v soudobých zprávách. K problému nezaměstnanosti se přidává i trvalá bída a nouze, trvalé zchudnutí v důsledku dlouhodobé recese, nedostatku finančních prostředků mezi obyvatelstvem a v neposlední řadě rovněž nepříznivé výsledky žní a snižování mezd. Jde o určitý začarovaný kruh, kdy krize způsobila nízké mzdy, současně však i zvýšené ceny, které společně vedou k chudobě; po nepříznivých žních zchudlé obyvatelstvo klesne na úroveň tuláků a dostane se do problému se zákonem. Nebylo ojedinělé, že se dělníci pro nedostatečné mzdy zříkali práce a dali přednost žebrotě, která pro ně byla výnosnější, i když tímto způsobem propadali zahálce. V důsledku této hospodářské situace dochází například k vlnám emigrací do Ameriky z Hamburku a Brém nebo vzestup trestných činů, především tzv. krádeží životních potřeb (lesní a polní pých, krádeže brambor, obilí, palivového dřeva). Tak kradou i Uhrovi kočovní lidé a Olbrachtovi zlí samotáři, což je ovšem námětem do dalšího příspěvku. Srov. Jan Janák. „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 87–89, 90 nn.

²⁵ § 1 Zákona č. 108 z 10. května 1873, jímžto se vydávají nařízení dle policejního práva trestního proti zahálečům a tulákům. Tzv. protitulácký zákon (*Vagabundengesetz*). Tehdejší kritici návrhu zákona poukazovali na to, že krátká doba trestu nezapůsobí kýženým odstrašujícím dojmem a že tuláci navíc v zinním období vyhledají ve vězení pohodlné zázemí. Jan Janák, „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 83.

dopustit kriminálního činu podle trestního zákona“. Usvědčení z přestupku podle protituláckého zákona se tak stalo velmi snadnou záležitostí, odsuzování mohli být například i žebraví mniši²⁶. Vskutku povedený literární „doklad“ takového zatčení nacházíme v povídce *Spravedlnost v Bavořích* (1909) z pera již několikrát zmiňovaného Jaroslava Haška. Ich-formový vypravěč a hlavní postava příběhu je při své pěší cestě vyzván bodrým četníkem bez pušky, aby se legitimoval. Nakonec je náš hrdina zatčen pro „paragraf první zákona o tuláctví“, neboť má v kapse pouhých osm feniků. Četníka přitom nezajímá, že mladík při svém putování zrovna míří na poštu, kde si má vyzvednout peníze²⁷, četník se striktně drží zákona.

Nyní trochu odbočme. Popotahování hrdiny s aparátem v povídce *Spravedlnost v Bavořích* zatčením teprve začíná, čímž se dostáváme k **motivům**, které působí v kontextu tuláckých povídek překvapivě. Jedná se o motivy **obžerství a opilství**. Už když našeho tuláka z Haškovy *Spravedlnosti v Bavořích* vede četník za límec do vyšetřovací vazby, sám od sebe mu, nebohému, koupí na svačinku **hrušky**. Jakmile se tulák ocitne ve vězení, spořádá **polévku**, a protože jej všichni hluboce litují, dají mu ke čtení bible na posilněnou také **džbáněk piva**. Prošetřování jeho případu trvá půldruhého měsíce, po tu dobu odsouzenec pravidelně po večerech navštěvuje se soudcem pivovar, pojídá **uzené se zelím a knedlíky**, až nakonec prosí žalárníka, aby mu už necpal tolik masa a piva. Při propuštění, kdy si měl odpykat tři dny, ale kvůli byrokratickému procesu jich bylo přes čtyřicet, řádně ztloustlý vagabund dostane finanční náhradu za nadbytečné dny strávené za mřížemi a žalárník se s ním loučí s pláčem. Hrdina odsouzený pro zahálčivost si tak pobyt ve vazbě užil asi stejně jako na dovolené v hotelu se službami *all inclusive*, ba co víc, dostal za své „utrpení“ zapláceno. Tyto motivy nezřízeného hodování a popíjení podle našeho názoru zdárně doplňují komický či spíše satirický ráz povídky vysmívající se strnulosti státního aparátu.

V Haškově díle se nejedná o žádného solitéra mezi motivy. Vagabund z dříve vzpomínané povídky *Vlastivěda* bloudí po lesích, chodí bos, **živí se kořínky, kobyčkami a uzovým masem s knedlíky se zelím**, v kapse má láhev obyčejné **kořalky**, přičemž mu nečiní problém vypít „pět sklenic ně-

²⁶ Což se dělo až do nařízení nejvyššího soudního dvora z 9. srpna 1875, podle něhož potulka mnicha náležejícího kapucínskému řádu a sbírajícímu příspěvky v penězích a naturáliích nespádá pod trestní čin potulky. Cit. dle Jan Janák. „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. (Brno: Masarykova univerzita, 1969), 84.

²⁷ Jaroslav Hašek, *Črty, povídky a humoresky z cest*. (Praha: SNKLHU, 1955), 396–399.

jakého strašného venkovského **piva**²⁸. Tuláci oddávající se obžerství, což je pro tento typ postavy v jeho pozici nečekané a příznakové, figurují výhradně v textech vysoce posměšného charakteru.

Naproti tomu tragicky vyznívá **piják** ze stejnojmenného textu Josefa Uhra (*Piják*, 1906). Hlavní postava František Ťápal je padlý syn, který „místo nevěsty hospodu si oblíbil“²⁹, zmítá se v opileckých potulkách a neumí si představit život na statku i přesto, že mu domov nabízí vlastní bratr. Ožungrem v tomto smyslu je též zlý samotář Forko Firky (*Jozka, Forko a Pavlína*, 1913). Opilectví v těchto povídkách funguje jako podpůrný motiv zesilující dojem beznaděje a uvědomění tragiky nad vlastním životem zažívaném postavami. Další dva tuláky, kteří se náhodně potkají uprostřed noci ve stohu v jedné z dalších Haškových povídek (*Ve stohu* 1905)³⁰, spojuje podobný osud. Oba dopadli jako chudáci kvůli dávnému sporu s nejlepším přítelem, s nímž se od té doby nesetkali. Nezbylo jim tedy nic jiného než pít na žal. Když sdílejí své osudy, poznají v sobě vzájemně ony přátele z minulosti, kteří se kdysi rozhádali, a ve svém zdevastovaném stavu se usmíří a společně popijí. Vyznění tohoto textu je tak veskrze tragikomické.

Zahálka a hlad, tedy motivy, které bychom mohli v tuláckých prózách očekávat spíše než obžerství, jdou až na několik výjimek ruku v ruce. Snad nejčastější nesnází postav je honba za obstaráním něčeho k snědku, typicky **chleba**. Záměrně jsme poukázali na úderné a neotřelé užití motivů konzumace jídla a pití, které v daném díle znamená prostředek k dosažení absurdity. S motivem opilectví je tomu přesně naopak, obvykle jej v souvislosti s tuláctvím jaksi stereotypně očekáváme. V tomto ohledu tedy tuláci-pijani žádným způsobem nenarušují zavedené pořádky většinové společnosti. Opilství však v předkládaných povídkách dokresluje tragický úděl, alkohol vyznívá jako jeden z posledních životabudičů. Po něm zbývá už jen *Wanderlust*.

Podle výše uvedených interpretačních sond můžeme pojmenovat různé odstíny tuláckého světa. V prvním z nich by byl melancholický tulák s bohatým vnitřním prožíváním, který se straní lidí, protože chce být volný. Michejův i Františkův způsob života je výsledkem jejich vědomých kroků, uplatňují vlastní vůli (Michej by se mohl usadit v obci, František zase na statku, ale ani jeden z nich o vstřícnost usedlíků ve skutečnosti nestojí, oba totiž žene

²⁸ Jaroslav Hašek, *Trampoty pana Tenkráta*. (Praha: Odeon, 1973), 128 nn.

²⁹ Josef Uher, *Kapitoly o lidech kočovných*. (Praha: Odeon, 1970), 63.

³⁰ Jaroslav Hašek, *Loupežný vrah před soudem*. (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958), 55–58.

touha po potulce). I přesto, že tyto postavy žijí na okraji společnosti, nevzbuzují dojem nešťastníků, kteří zabředli v bezmoci osudu. Naproti tomu Olbrachtovi zapšklí, až nenávistní zlí samotáři reprezentují případy postav s předem roztočenými koly osudu ve společnosti, která je zavrhlá. Nenarodili se do dobrých poměrů, a to se s nimi táhne. Z takového postavení v bídném světě se nelze vymanit. Zato Hašek posouvá tuláka do zcela jiné polohy, vyostřené, absurdní. Jeho tulák, který se potuluje z vlastního rozhodnutí, žije v tragikomickém světě plném absurdních, a tedy zpochybnitelných byrokratických nařízení. Okamžiky vážnosti je možné očekávat pouze při nostalgických promluvách.

Povšimněme si, že zásadní rozdíl mezi tuláckým světem Uhra a Olbrachta na jedné straně a Haška na straně druhé vychází najevo v momentě, kdy je tulák konfrontován s úřední mocí. U prvních dvou jmenovaných autorů bývá, ačkoliv se jí snaží postavy obcházet (tulák jde o dům dál, utíká), stále respektována jako mantinel fikčního světa, zatímco Hašek byrokratický aparát rád převrací naruby (tulák na svém tuláctví v konečném důsledku ještě vydělá).

Tímto způsobem postavy tuláků z díla Josefa Uhra, Jaroslava Haška i Ivana Olbrachta ukazují, že nikam nenáležet je také *modus vivendi*.

Literatura

- George, Henry. *Progress and Poverty*. New York: Cosimo, 2005.
- Hašek, Jaroslav. *Črty, povídky a humoresky z cest*. Praha: SNKLHU, 1955.
- Hašek, Jaroslav. *Loupežný vrah před soudem*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.
- Hašek, Jaroslav. *Trampoty pana Tenkráta*. Praha: Odeon, 1973.
- Hlavačka, Milan, Pavel Cibulka, Jiří Pokorný, Olga Fejtová, Pavel Bek. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939: ideje, legislativa, instituce*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2015.
- Janák, Jan. „Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, red. D. Jeřábek, 73–102. Brno: Masarykova univerzita, 1969.
- Olbracht, Ivan. *O zlých samotářích*. Fr. Borový: Praha, 1926.
- Park, Robert Ezra. „The Mind of the Hobo: Reflections upon the Relation Between Mentality and Locomotion.“ In *The City*, red. Robert E. Park, Ernest W. Burgess, 156–161. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
- Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2017, absolutní údaje. 05.06.2018. Český statistický úřad [online]. [cit. 05-04-2019]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu
- Rákosník, Jakub. *Odvracená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha: Karolinum, 2008.

Šlejhar, Josef Karel. *Dojmy z přírody a společnosti: Co život opomíjí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Trost, Pavel. „K původu slov. Ještě k názvosloví selského vozu.“ *Naše řeč* 62 (1979): 54–56. tzv. Protitulácký zákon z r. 1873. Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené. Částka XXXVIII, vydána a rozeslána 24. června 1873.

Uher, Josef. *Kapitoly o lidech kočovných*. Praha: Odeon, 1970.